

TALABALAR O'QUV MOTIVINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xudoyqulova Gulshoda Baxronovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti professori

Ashurova Nargiza Zayitovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada o'quv motivatsiyasining psixologik xususiyatlari, psixologik nazariyalar va tadqiqotlarga tayangan holda maktabda ixtisoslashtirilgan ta'limni joriy etish zarurligini asoslash, ixtisoslashtirilgan ta'limning maqsadini, uning asosiy jihatlarini, tuzilishini ochib berish, ixtisoslashtirilgan o'quv jarayonini boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar va bundan tashqari psixologlarning ilmiy izlanishlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, o'quv motivi, ixtisoslashtirilgan ta'limni, o'quv jarayoni, ta'lim, faoliyat, xulq-atvor, kognitiv rivojlanish.

Ta'lim madaniyat hodisasi sifatida mamlakatimizda va butun dunyoda sekin bo'lsa-da, o'zgarmoqda. Yangi ijtimoiy voqeliklar umuman ta'lim tizimida, xususan, maktabda yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Hamma narsaga yangicha yondashuvlar: ta'limning maqsad va vazifalariga, ta'lim va tarbiya usullari va vositalariga ham shular jumlasidan. Psixologiya tilida gapiradigan bo'lsak, shuni aytishimiz mumkinki, o'quvchilarda o'rganish uchun motivatsiya yetishmaydi. Shu sababli, o'quvchilarning tizimli bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyojini shakllantirish, ehtimol, butun dunyoda zamonaviy maktabning eng muhim vazifasiga aylanib bormoqda. Bu vazifani amalga oshirish uchun bizga fan va texnikaning zamonaviy yutuqlariga javob beradigan, yoshlar, aytaylik, o'qituvchilaridan farqli o'laroq, ko'pchilik ulardan foydalanishni biladigan yangi jihozlar ham, ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar ham zarur. Mahalliy psixologiyada o'quv motivatsiyasi muammosiga katta e'tibor beriladi. Uni hal qilishning ahamiyati shundan iboratki, o'quv motivatsiyasi ta'lim jarayoni samaradorligining hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ushbu muammoni o'rganishning uslubiy asosi motivlarning psixologik mazmuni, funktsiyalari, shakllanish mexanizmi va faoliyati to'g'risidagi faoliyat nazariyasi qoidalaridir. Faoliyat yondashuvini amalga oshirish o'quv motivlarini uni amalga oshirish jarayonida shakllanadigan ta'lim faoliyatining tarkibiy elementi sifatida o'rganish imkoniyati va zarurligini anglatadi. Ta'lim psixologiyasida o'quv motivatsiyasi nazariyasining asosiy masalalari qanday hal qilinishini ketma-ket ko'rib chiqamiz. Birinchidan, "o'quv motivi", "o'quv motivatsiyasi" tushunchalarining mazmuni nimada? Ko'rinishidan, bu umumiy psixologiyada mavjud bo'lgan terminologik noaniqlik bilan bog'liq. Bilvosita, "o'quv motivatsiyasi", "o'quv

motivi", 'ta'lim faoliyati motivatsiyasi", "o'quvchining motivatsion sohasi" atamaları keng yoki tor ma'noda bir-birining o'rnida ishlatilishini aniqlash mumkin. Birinchi holda, ushbu atamalar sub'ektning faoliyatini keltirib chiqaradigan va uning yo'nalishini belgilaydigan motivatsion omillarning butun majmuasini anglatadi. Ikkinchi holda, ushbu atamalar motivlarning ancha murakkab tizimini anglatadi. "O'quv motivi" "o'quv motivatsiyasi"ning tarkibiy qismi sifatida nimada namoyon bo'ladi? L.I.Bojovichning ta'rifiga ko'ra, "O'quv faoliyati motivi – bu o'quvchining shaxsini, uning asosiy yo'nalishini tavsiflovchi, uning oldingi hayoti davomida, ham oila, ham maktabning o'zi tomonidan tarbiyalangan motivlardir". Hozirgi vaqtda motivatsiya tushunchasini talqin qilishda ikkita asosiy yo'nalish mavjud. Birinchisi, motivatsiyani shaxs faoliyatini belgilovchi motivlar majmui sifatida qaraydi. A.Maslou V.I.Kovalyov L.I.Bojovich, V.K.Vilyunas, A.K.Markova, va boshqalar. Ularning tadqiqotlaridagi ikkinchi yo'nalishni V.G.Aseyev, V.Ivannikov, E.P.Ilyin, A.N.Leontev va boshqalar qo'llab-quvvatlaydi, ular motivatsiyani statik emas, balki dinamik ta'lim mexanizmi sifatida ko'rishadi. Bu jarayonning asosini mavjud motivlarni aktuallashtirish, motivlarni shakllantirishning dinamik jarayoni, motivlarning o'zaro ta'siri va motivning harakati tashkil etadi. V.G.Aseyev motivatsiyani faoliyatni induksiya qilish jarayoni deb tushunadi, bunda motiv alohida motivatsiya sifatida qaraladi. Motivatsiya - bu "Inson xulq-atvorining harakatlantiruvchi kuchi" bo'lib, u shaxsning tuzilishida yetakchi o'rinni egallaydi va uning asosiy tarkibiy shakllanishiga: shaxsning yo'nalishi, xarakteri, hissiyotlari, qobiliyatlari, faoliyati va aqliy jarayonlariga kiradi. Bu muallif motivatsiyaning muhim xususiyatini uning ijobiy-salbiy tuzilishi deb hisoblaydi. Bu ikki impuls uslubi (biror narsaga intilish va qochish shaklida, qoniqish va azobuqubat shaklida, shaxsga ta'sir qilishning ikki shakli - mukofot va jazo shaklida) harakatda va bevosita amalga oshirilgan ehtiyojlarda namoyon bo'ladi. O'quv motivlari deganda, o'quvchilarni o'qishga undovchi va uning o'quv faoliyatini boshqaruvchi psixologik tuzilmaga aytiladi. Aynan shu psixologik tuzilma o'quv jarayonining sifat va samaradorligini aniqlaydi. Darhaqiqat, imtihondan yaxshi baho olish uchun o'qish bilan dunyoqarashini, hayotga bo'lgan munosabatini shakllantirish uchun bilim olish o'rtasida osmon bilan yercha farq bor. O'quv samaradorligini oshirishda o'quv motivatsiyasining rolini chet el olimlari o'z tadqiqotlarida tadqiq etdilar. Jumladan, ichki motivatsiya bilan bog'liq bo'lgan uchta motivasion tushunchalarni tahlil qiladi: funksional avtonomiya, yetarli darajadagi harakat va "Men"ning jalb qilinganligi. qiziqishni emosiya sifatida hech qachon tushuntirmagan bo'lsa-da, bu so'zga motivasion ma'no yuklagan. O'zining qarashlarida neofreydistlarni tanqid qiladi. Ollportning fikricha, motivlar muttasil shakllanadi, shaklini o'zgartiradi. Ma'lumki, neofreydistlar yangi paydo bo'ladigan motivlarni hamisha "asosiy tug'ma holda berilgan biologik instinktning xatolari" deb hisoblaydilar. Ollportning

ta'kidlashicha, yangi motivlar mazkur biologik transformasiyasi ko'rinishida shakllanmasdan, balki ular inson hayot faoliyati sharoitlarida va doimiy o'zgarib turadigan vaziyatlar ta'sirida psixologiya faniga o'ziga xos yondashgan olim sifatida hali chuqur tadqiq qilishga muhtoj. Gumanistik psixologiya vakillari motivlarni ichki va tashqi deb bo'lishni tavsiya qiladilar va ularning sub'yekt faoliyatidagi o'rnini aniqlash orqali motivatsiya jarayonini tadqiq qilish lozim deb hisoblashadi. G'arb psixologiyasida motivatsiyaning ikki xil ko'rinishi va ularning o'ziga xos belgilari haqidagi masala chuqur o'rganilgan. Bular – ekstrinsiv (tashqi shartsharoitlar va holatlarga bog'liq bo'lgan) va intrinsiv (shaxs dispozitsiyalari bilan ehtiyojlar, ustanovkalar, qiziqishlar, mayllar, istaklar bilan bog'liq bo'lgan holda paydo bo'ladigan motivatsiyalar. Bu yo'nalishdagi munozaralar X.Xekxausenning "Motivatsiya i deyatelnost" kitobida o'z aksini topgan. X.Xekxausen intrinsiv va ekstrinsiv motivatsiyaning turli xil konsepsiyalarini olti turini farqlaydi. Biri nchi konsepsiyada ta'kidlanishicha, intrinsiv motivlashgan xatti-harakatlar ochlik, chanqoqlik, og'riqdan qochish singari jismoniy ehtiyojlarning qondirilishiga yo'nalmagan. O'quvchining mehnatga chinakam kirishishi uchun o'quv faoliyati jarayonida uning o'ldiga qo'yilgan vazifalar nafaqat tushunarli bo'lishi, balki u tomonidan ichki qabul qilingan bo'lishi, ya'ni ular uchun muhim ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Inson motivatsiyasining asl manbai o'zida bo'lganligi sababli, uning o'zi nimadir qilishni xohlashi va buni amalga oshirishi kerak. Demak, o'qitishning asosiy motivi ichki rag'batlantiruvchi kuchdir. Sharq donoligida shunday deyilgan: "Bir kishi otni suvga yetaklay oladi, lekin hatto yuztasi ham uni suv ichishga majburlay olmaydi". Ot ichmoqchi bo'lsa suv ichadi, talaba o'qimoqchi bo'lsa o'qiydi. Talaba bu faoliyat unga qiziqarli va jozibador bo'lgandagina mustaqil ravishda o'qishni xohlaydi va o'rganadi. Unga kognitiv faoliyat uchun motivlar kerak. Ular olingan bilimlarni amalda qo'llash mumkinligini anglab, keyingi nazariy o'rganish uchun rag'bat va turtki ko'radilar. O'quv motivatsiyasi talabalarni samarali bilim faoliyatiga jalb qilish va ta'lim mazmunini faol o'zlashtirishga undash vositasidir. Motiv - bu o'quvchining o'quv ishining muayyan jihatlariga e'tibor qaratishi, o'quvchining unga bo'lgan ichki munosabati va uning faoliyati mavzusiga munosabati bilan bog'liq. Tarbiyaviy motivlar tizimida tashqi va ichki motivlar o'zaro bog'langan motivlardir. Ichki motivlarga, masalan, ta'lim jarayonida o'z rivojlanishi, o'quvchining o'zi nimadir qilishni xohlashi va buni amalga oshirishi kerak, chunki insonning asl manbai o'zidadir. Tashqi motivlar ota-onalardan, talabalardan, talaba o'qiyotgan guruhdan bo'lishi mumkin. Motiv - bu talabaning o'quv ishining muayyan jihatlariga e'tibor qaratishi, talabaning unga bo'lgan ichki munosabati va uning faoliyati mavzusiga munosabati bilan bog'liq. Tarbiyaviy motivlar tizimida tashqi va ichki motivlar o'zaro bog'langan motivlardir. Ichki motivlarga, masalan, ta'lim jarayonida o'z rivojlanishi, talabaning o'zi nimadir qilishni xohlashi va buni amalga

oshirishi kerak, chunki insonning asl manbai o'zidadir. Tashqi motivlar ota-onalardan, talabalardan, talaba o'qiyotgan guruhdan bo'lishi mumkin. Talaba va o'qituvchining motivatsiyasi o'zaro bog'liqdir. Agar talabaning motivatsiyasi pasaysa, o'qituvchining o'z ishiga qiziqishi tez orada pasayadi. Psixologiyada motivatsiyani har tomonlama o'rganish A.Maslou tomonidan amalga oshirildi. Olim o'z tadqiqotlari natijalarini ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi shaklida umumlashtirdi, bu odamda ma'lum bir faoliyatni, shu jumladan o'quv faoliyatini amalga oshirish uchun motivatsiyani shakllantirish muammosini o'rganish uchun asoslardan biriga aylandi. Zamonaviy olim N.T.Badmayeva motivatsiyaning talabalarining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri muammosini o'rganishga qimmatli hissa qo'shdi. Olimlar talabalarga bilim faolligi va mustaqilligini oshirish nuqtai nazaridan o'qitishda individual yondoshish masalalarini faol ravishda o'rganmoqdalar (E.S. Rabunskiy va boshqalar); o'qitish samaradorligini oshirish (A.A.Budarniy, N.N.Gordeyeva, M.A.Danilov va boshqalar); frontal, guruh va individual ishlarni tashkil etish usullari (V.I.Zagvyazinskiy, L.G.Semushina va N.G.Yaroshenko, I.M.Cheredov, N.M.Yakovlev va boshqalar); o'qitishda dasturlashtirilgan yondashuvdan foydalanish (V.V.Ivanov va A.N.Korobova va boshqalar); individual faoliyat uslubi (E. A. Klimov, V. S. Merlin, N. V. Repkina va boshqalar).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абрамова, Г. С. Возрастная психология: учебник для студентов вузов/ Г. С. Абрамова –М.: Академический проект, 2001. –704 с.
2. Бадмаева, Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие личности/ Н.Ц. Бадмаева. –Улан-Удэ: Издательство ВСГТУ, 2014. –280 с.
3. Бодалев А.А. Психологические условия оптимизации педагогического общения // Психология педагогического общения: Сб. науч. тр. - Кировоград: КГПИ, 1991. - Т.1. - С.4-14.
4. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М.: Педагогика, 1972. – 351 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. -М.,1998. 323.
6. Xudoyqulova G.B. O'quv faoliyati jarayonida individual psixologik xizmat orqali shaxs xususiyatlariga ta'sir ko'rsatish. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2024, 5(13). -B.-229-233.